

ІСТОРИЧНЕ ПІЗНАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ОЛЬГА СТОЛЯРЧУК,

викладач Національного технічного університету
"Київський політехнічний інститут"

Виконано огляд проблем трансформації історичного пізнання в умовах глобалізації та становлення інформаційного суспільства. Показано, що основним методологічним принципом історичного пізнання є плюралізм методів та світоглядних настанов, зазначається його міждисциплінарний характер та особливий предмет - історія як зміна і розвиток у часі соціальної детермінації людської діяльності, як унікальна і неповторна подія і як надбуттєвий сенс людських вчинків.

Ключові слова: історичне пізнання, суб'єкт, цивілізація, особистість, глобалізація, інформаційне суспільство.

Постановка проблеми. Традиційне трактування історії як наукової дисципліни, що покликана вивчати закономірний процес розвитку суспільства, на сьогодні виявляє цілий ряд особливостей. Реальна історія - це зміна станів суспільства в загальних структурах темпоральності, що характеризують зрушення в долях, способах життєдіяльності народів та їх цінностях, збагачення загального досвіду людства. В основі фундаментальних завдань історичного пізнання лежить проблема постійного переосмислення історичної дійсності. Стало звичаєм характеризувати сучасну добу історії як епоху глобалізації, тому важливим є осмислення глибокого історичного коріння процесів, що з усією повнотою реалізуються в наш час. Розрізнення нових рис глобалізації кожної доби вимагає певної аналітичної процедури для проведення відповідного компаративного історичного дослідження, оскільки без такої методологічної операції було б важко визначити найважливіші риси, чинники наступності або відмінності між епохами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній фаховій українській літературі проблема специфіки історичного пізнання в умовах глобалізації не залишається поза увагою дослідників. Цьому питанню присвячені роботи Ю. М. Пахомова, С. Б. Кримського, Ю. В. Павленка [1-2], В. М. Шейко [3], де автори стоять на позиціях трансформаціонізму й переконливо обґрунтовують свою концепцію на широкому матеріалі світової економіки. У названих працях стверджується, що за умов глобалізації нації та держави не втрачають свого суб'єктного значення у світовому історичному процесі.

Сьогодні зрозуміло, що глобалізація та становлення інформаційного суспільства виступають двома гранями, аспектами єдиного процесу, під знаком якого проходить сучасний етап людської історії. Натомість дискусійною й недостатньо висвітленою залишається проблема специфіки історичного пізнання в цих

умовах. Так, наприклад, на думку А. В. Гулиги, історичне пізнання є функцією філософії історії, а не історії, яка залишається лише "минулим людського суспільства" [4]. У свою чергу, Л. П. Карсавін визначає предмет історичної науки як опис "соціально-психологічного розвитку загально єдиного людства" [5]. С. Ф. Платонов у "Лекціях з російської історії" пише, що історія є наукою, яка вивчає конкретні факти в умовах саме часу й місця. Головною метою її визнається систематичне зображення розвитку та зміни життя окремих історичних суспільств та всього людства [10].

Мета статті - проаналізувати проблему трансформації історичного пізнання в умовах глобалізації та становлення інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Пізнання світу ніколи не може бути абсолютно завершеним, воно постійно вдосконалюється, збагачуючись усе новим і новим змістом. У цьому плані будь-яке знання, зафіксоване на тому чи іншому конкретному етапі, є неповним, неточним. Історичний процес розвитку пізнання саме в тому й полягає, що неповне, однобічне знання замінюється більш точним, усебічним. Проте відносність наших знань, їх незавершеність не означає, що в них відсутній об'єктивний зміст. У тій мірі, у якій картина світу визначається не волею і бажанням суб'єкта, а реальним становищем речей, вона є об'єктивною істиною. У цілому об'єктивність не заважає істинності одержаних знань, не ставить жодних перешкод на шляху досягнення людиною світу. Завдяки праці, своїм потребам і можливостям як у практичному, так і пізнавальному аспектах людина є універсальною. Вона не просто пристосовується до світу, а освоює, перетворює його, виявляючи приховані в ньому можливості. Оскільки суб'єктивність людського ставлення до світу виражається в активності й остання не обмежена якимись рамками її особливої біологічної природи, а є універсальною за своїми мож-

ливостями, то сама ця суб'єктивність долає свою однобічність, обмеженість і служить умовою об'єктивного пізнання світу.

Погляд на історію як на історію народів досить широко розповсюджений і тепер. Народ - "головний суб'єкт історії", - стверджують історики. Але в останні часи все частіше виявляється бажання дещо індивідуалізувати визначення історії. А. Іскандеров стверджує, що "в центрі історичних досліджень повинна знаходитись людська особистість" [6].

Не випадково різні науковці оголошували суб'єктами історичного процесу культурно-історичні типи (М. Я. Данилевський), культури (Л. Фробеніус, О. Шпенглер), цивілізації (А. Д. Тойнбі, Ф. Бегбі, Ю. В. Павленко), етноси (С. М. Широкогоров), етноси і суперетноси (Л. М. Гумільов), раси (Л. Вольман).

Особливо популярним останнім часом став розгляд як суб'єктів історичного процесу цивілізацій. Про "цивілізаційний підхід" говорять багато, але ніхто не намагається виявити співвідношення понять "людство", "суспільство", "державна", "народ", "етнос", "нація", "цивілізація", "культура", "раса". Таким чином, в історичній науці й зараз, на початку XXI ст. відсутнє єдине чітке уявлення про суб'єкт історії, а також про об'єкт її дослідження.

Розуміння історії як інформаційного процесу, де інформатизація є важливим детермінатором технології спілкування, а відповідно до цього економічного розвитку веде нас до з'ясування того, що інформатизація культури є об'єктивною внутрішньою історичною необхідністю. З другої половини XX ст. у світовій історичній науці спостерігається тенденція, яка пов'язана з помітним посиленням фрагментацій історичних досліджень, де історики вивчають порівняно вузькі сфери минулого й послабили увагу до розробки загальних проблем теорії та методології історії. Це, з одного боку, стимулювало культурно-антропологічний підхід до історії, з іншого - спостерігається падіння інтересу до теоретико-методологічних питань.

Але деякі вчені зараз пропонують новий погляд не тільки на структуру історичної науки, але фактично створюють нові наукові напрямки. Наприклад, Ю. І. Семенов обґрунтовує думку про необхідність акцентування уваги на науці історіології, яка "звертає увагу на описову сторону історичних подій" [7]. На думку М. Я. Гефтера, існує декілька причин неухваги до теоретичної історіології. Одна з них полягає в тому, що нарративна історіологія довгий час була єдиним розділом історичної науки, унаслідок чого для багатьох істориків поняття нарративної історіології було рівнозначно поняттю історіології взагалі [8].

Історія, відповідно, може розглядатися в різних ракурсах. Не заперечуючи того, що економічна діяльність, політична та в широкому сенсі культурна взаємопов'язані та взаємодіють, взаємно детермінують одна одну, можна та необхідно розглядати історію як особливий інформаційний процес.

Не менш гостро залишається проблема історичного часу, на який учені звертали увагу ще в XIX - на поч. XX ст. Вона пов'язана з такими питаннями, як:

1) розробка точних методів датування подій та часових інтервалів відповідних історичних процесів;

2) періодизація всесвітньої історії, виокремлення періодів й епох регіональних та інституціональних

історій і пов'язане із цим обґрунтування таких абстракцій, як "період", "епоха" тощо;

3) створення універсальної хронологічної системи та відповідних правил порівняння з нею різних локальних хронологій.

М. Я. Гефтер вважав, що "з усього живого історією наділена тільки людина. Людина, яка зробила "перший" крок в історії, повинна зробити наступний. Вона перетворює безпристрасний час у власний простір" [Там само].

Але в сучасній Україні, коли загострюється тема національної історії в загальносвітовому контексті, проблема історичного часу набуває в побудові історичного самопізнання особливої важливості і змісту, оскільки в цьому випадку ми стикаємося із проблемою зіставлення української культури з європейською та з'ясування певної паралелі розвитку між Україною та Європою.

Останнім часом значну популярність отримала ідея багатомірності в методології соціального пізнання. Уперше системний підхід та ідеї рівнів як методологічний принцип почав застосовуватися науковцями в 60-х роках XX ст. Спочатку дослідники піддали сумніву однолінійність історичного процесу. Почали висуватися ідеї його варіативності. Визнавалась можливість історичних альтернатив та різних напрямків в історії, які враховують значну кількість культур та цивілізацій.

Процес пізнання має суспільно-історичний характер, по-перше, тому що всі людські пізнавальні здібності й можливості формуються на основі практики й зумовлені нею, по-друге, окрема людина навчається мислити й пізнавати разом із засвоєнням форм і способів людської діяльності, набутих людством знань, мови, тобто завдяки засвоєнню суспільно-історичного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями; по-третє, сам процес оволодіння цим досвідом передбачає життя в суспільстві, у людському колективі; по-четверте, те, що людина може пізнати й пізнає, теж визначається рівнем суспільно-історичного розвитку людства, всесвітньо-історичним розвитком загальної системи знань, закріплених у предметах матеріальної та духовної культури, у категоріальній будові мислення, у його структурі, у мові.

Результатом процесу пізнання є пізнавальний образ, суб'єктивний образ дійсності й до того ж не копія, а ідеальний образ, який є діалектичною єдністю суб'єктивного та об'єктивного. Пізнавальний образ не може вийти за межі суб'єктивності в тому плані, що, по-перше, він завжди належить суб'єкту; по-друге, він завжди є лише ідеальним образом об'єкта, а не самим об'єктом з усіма його властивостями й матеріальними проявами; по-третє, об'єкт у пізнавальному образі відображається з різною мірою адекватності, глибини проникнення в сутність, усебічності. Пізнавальний образ не є копією дійсності й у тому сенсі, що дійсність відображається в ньому не лише такою, якою вона є, а й такою, якою може стати в результаті практичної діяльності людини, не лише з точки зору сущого, а й можливого. У той же час пізнавальний образ є об'єктивним за змістом, оскільки дійсність відображається в ньому в її об'єктивних зв'язках та відношеннях, а також цей зміст завжди опосередкований практичною та пізнавальною діяльністю попе-

редніх поколінь, які для кожного суб'єкта теж є об'єктивною реальністю. Пізнавальний образ та відображений у ньому об'єкт становлять єдність протилежностей. Вони єдині, тому що пізнавальний образ є образом об'єкта, але в той же час і протилежні, тому що образ по відношенню до об'єкта виступає як ідеальне до матеріального.

Пізнання дійсності є процесом постійної взаємодії суб'єкта й об'єкта, процесом, що перебуває в постійному розвитку й опосередковується активною діяльністю суб'єкта. Аналіз пізнання саме через призму активної практичної і пізнавальної діяльності й дає змогу зрозуміти суб'єктивну активність людини не як перепону, а як необхідну умову досягнення істинного знання про дійсність.

Як процес діяльності суб'єкта історичне пізнання завжди має суб'єктивний характер. Його результатом є знання, що існують у свідомості суб'єкта (індивідуальний, суспільний). Форми, у яких існує й розвивається знання, за своєю суттю є суб'єктивними образами об'єктивної дійсності. Спрямованість пізнання, його характер, межі осягнення на кожному історичному етапі залежать від суб'єкта пізнання, оскільки зумовлені потребами, інтересами, завданнями та можливостями конкретно-історичного суспільства чи певної соціальної групи за певних умов. Людина, окремі люди, що здійснюють дослідження та відкриття як суб'єкти пізнання, виступають у ролі членів певного суспільства певної історичної епохи. У своїй пізнавальній та науково-дослідній діяльності вони виражають потреби певного суспільства, спираються на ту суму знань, якої досягло це суспільство, а також на ту культуру мислення, яку воно виробило. Однак для конкретного суспільства на певному етапі його розвитку реальним об'єктом його пізнання є не вся дійсність (вона нескінченна й невичерпна), а лише та її частина, що прямо чи опосередковано включена в практичну, передусім матеріально-виробничу діяльність. Отже, не лише суб'єкт, а й об'єкт пізнання має свій конкретно-історичний характер. Людина пізнає насамперед те, що вона практично освоює, змінює, перетворює.

Важливим виявляється ще один аспект. Уже доведено істориками, філософами й соціологами, що для суспільств, які переживають радикальні трансформації, досвід батьків та дідів утрачає своє значення. Зміни, з якими доводиться стикатися новим поколінням, настільки значні, що досвід попередніх поколінь не тільки не може допомогти вирішити їх проблеми, але часто розуміється як перепона, яку необхідно долати. Радикальна новизна сучасності знижує культурну цінність минулого. Соціокультурна криза є нормальним явищем, яке супроводжує суспільні трансформації й вимагає вибудовування нового духовно-сміслового ядра культури. Це, можливо, загальна тенденція, яка характерна для тимчасових суспільств.

Особливість сучасного наукового пізнання така, що в ньому долається асиметричність протистояння єдиної істини множині помилок за рахунок припущення багатоманітності варіацій істинного результату, його конститування через різноманіття думок і можливостей експлікації через велику кількість шляхів і засобів затвердження.

Методологічні потенції подібної стратегії аналізу

демонструють, наприклад, сучасні неklasичні логіки. Можна навіть стверджувати, що подібно до того, як традиційна теорія пізнання відповідає двозначній логіці, так сучасній гносеології відповідають багатозначні та модальні логіки. А в контексті таких засобів та перспектив розвитку науки багато гносеологічних питань слід ставити по-новому. Це стосується й проблеми істини.

Проте при всіх новаціях у розумінні умов референції сучасного наукового знання проблема істини (якщо мається на увазі предметна істина, а не її образи та показники) була й залишається питанням про характеристики об'єктивного в знанні. Інша справа, що самі ці характеристики в наш час ускладнюються, стають усе більш різноманітними та багатоаспектними. Відповідно, об'єктивність знання з погляду його узгодження з реальністю, а отже, і проблема істини виявляються узагальненим вираженням множини таких характеристик цього знання, як доведеність, фальсифікованість (тобто встановлення хибності положення, альтернативного істинному), когерентність (узгодженість висловлювань системи чи систем знання, включаючи відношення істинної теорії до досліджуваної), проєктивність (як здатність істинного знання до прогресуючої розробки проблем, креативного розширення базової теорії), конструктивність (як предикат існування та спосіб створення ідеальних об'єктів), інваріантність (як незалежність від конкретних груп перетворень).

Але насправді людина пізнає буття лише тією мірою, якою вона здатна реалізувати в ньому саму себе. Відповідно, пізнання відтворює світ лише настільки, наскільки світ виступає світом людини, дзеркалом її можливостей, тобто в подвійному відношенні освоєння світу та зворотного віддзеркалення світом людської присутності. Тому двобічним є і співвідношення ідеї та реальності, бо воно передбачає, з одного боку, приведення теоретичних тверджень до форми, що уможливило їх доведення (тобто логічну систематизацію та чітке формулювання в прийнятій системі висловлювань), а з іншого - перетворення дійсності на осмислене буття, транспонування її у фактуальність досвіду та феномен культури (тобто асиміляцію дійсності через діяльність людини відповідно до її цілей, парадигм, традицій). У такому контексті істина здобувається на шляхах зустрічі буття і його гносеологічних образів, зустрічі речей та висловлювань про них, перетину життя і його ціннісної проєкції у свідомості. В останньому випадку йдеться вже про правду як результат переведення істини в принцип життєдіяльності. На думку С. Б. Кримського, немає нічого святого, крім істини і практики; усе може піддаватися сумніву з погляду норм істини, будь-яку догму можна переглянути. Людське пізнання не безконтрольне. Його результати підлягають суду практики й критичному випробуванню на істинність, осмисленість і очевидність. Але й цей "суд" не виносить безапеляційних рішень, що перебувають за межами оскарження й перегляду. Жоден його висновок не захищений від критики, від того здорового скептицизму, який передбачає зв'язок будь-якої оцінки з можливістю зміни оцінюваного об'єкта чи суб'єкта на краще [9].

Істина в пізнанні може виступати в різних образах: і як затвердження одного з виявів багатомірного

об'єкта (цілісна картина якого потребує доповнювальних описів), і як вибір із множини об'єктивних можливостей (коли істина стосується потенційних світів), і як істина повідомлення, що є адекватним інформаційним структурам буття. Це не порушує об'єктивного змісту істинного знання. Адже стосовно відносності онтології вказаних різних образах може виступати сама реальність і у вигляді речей, і у вигляді "сузір'я можливостей", і як емпіричне буття у вигляді фактів чи подій, і як неспоглядабельний феномен типу віртуальних процесів у фізиці.

Але на цей момент усі зазначені процеси знаходяться під значним глобалізаційним пресом, який проявляється як відхилення від їх адекватного осмислення. Глобалізація як інтернаціональний процес не є соціально нейтральною та безликою. Є суб'єкти, організатори, творці цього процесу та його об'єкти - держави, на які спрямований цей процес і які частіше за всіх є жертвами глобалізації, що втрачають.

Протистояння глобалізації можна простежити на різних рівнях - національних, регіональних. При цьому воно має реальну силу там і тоді, де і коли окремі суб'єкти історичного процесу чітко сформулювали і довели до мас свою національну та наднаціональну ідею, свою історичну місію. Це можна простежити на прикладі країн ісламського світу, Китаю, Євроатлантичного простору.

Одним із реальних напрямків протидії руйнівній дії, яку глобалізація несе локальним культурам, залишається ідеологія євразійства, яка спирається на реальну історичну основу. Значна кількість спеціалістів (Л. Гумільов, В. Ільїн, О. Панарін, Е. Поздняков та ін.) уважають, що саме тут знайдено найбільш правильне відображення дійсності європейських країн та сформульований оптимальний шлях їх подальшої еволюції. Сучасні історики вважають, що міцність та життєздатність євразійських принципів полягає в діалектичній єдності завдань самопізнання, які вирішуються на рівні етносів.

Важливе значення на сьогодні має ідея загальної централізації вторинного процесу. Наявність універсальної структури диференціального розвитку історичного процесу є важливим фактором. Тому необхідним є і новий продуктивний тип мислення, який дає цілісне з'ясування універсальної просторової дискретності розвитку історії на новому етапі. Принципово важливо з'ясувати філософські передумови різних теоретичних схем трактування історичного процесу.

Висновки

Майбутнє людства залежить від того, як, у якій формі і яким способом будуть вирішені основні протиріччя історичної епохи. Сучасна ситуація як ніколи потребує знання основних тенденцій світового соціального розвитку, насамперед тих, які спричинили й поглиблюють кризу світової цивілізації. Сучасний світ складний і суперечливий. Інтенсивне наростання проблем у сфері глобальної політики підвело цивілізацію до критичної межі. Історичний процес набув характеру відносної непередбачуваності.

Прогнозуючи зміни в економічному й політичному розвитку світової цивілізації, у соціокультурному кліматі ХХІ століття, неважко передбачити, що антигуманні дії викличуть адекватні протидії.

Таким чином, на сучасному етапі все більш активно здійснюється пошук нових історико-філософських способів з'ясування процесів розвитку історії, які відбуваються на основі сучасного технологічного рівня розвитку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пахомов Ю. М. Пути и перепутья современной цивилизации / Ю. М. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко. - К. : Междунар. деловой центр, 1998. - 432 с.
2. Пахомов Ю. М. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю. М. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко. - К. : Наукова думка, 2002. - 632 с.
3. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець ХІХ - початок ХХ ст.) : [монографія] : в 2 т. / В. М. Шейко. - Харків : Основа, 2001. - Т. 1. - 520 с.
4. Гулыга А. В. История как наука / А. В. Гулыга, Ю. А. Левада (ред.) // Философские проблемы исторической науки. - М. : Наука, 1969.
5. Карсавин Л. П. Философия истории : [монография] / Л. П. Карсавин. - М. : АСТ, 2007. - 510 с.
6. Искандеров А. А. Историческая наука на пороге ХХІ века / А. А. Искандеров // Вопросы истории. - 1996. - № 4. - С. 19.
7. Семенов Ю. И. Философия истории: Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней) / Ю. И. Семенов. - М. : Современные тетради, 2003. - 776 с.
8. Гефтер М. Я. В предчувствии прошлого / М. Я. Гефтер // Век ХХ и мир. - 1990. - № 9. - С. 31-32.
9. Крымский С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Крымський. - К. : Києво-Могилянська академія, 2008. - 367 с.
10. Платонов С. Ф. Лекции по русской истории / С. Ф. Платонов. - М. : Высшая школа, 1993. - 736 с.

O. Stoliarchuk

HISTORICAL COGNITION OF GLOBALIZATION

The paper deals with the transformation problem of historical knowledge in the conditions of globalization and informational society formation. The article shows that the main methodological principle of historical knowledge is plurality of methods and outlook dimensions. The analysis is centered around interdisciplinary character of history as the imperative of a social change in human activity as well as a unique inimitable event and a deep (sacral been) sense of human actions.

Key words: historical cognition, subject, civilization, personality, Globalization, informative society.

© О. Столярчук

Надійшла до редакції 25.03.2010

№ 2 (102) березень-квітень 2010 р.